

Cezary Korzec

Prorok wobec zła i władzy (2 Sm 12,9)

Verbum Vitae 14, 17-38

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PROROK WOBEC ZŁA I WŁADZY (2 Sm 12,9)

Ks. Cezary Korzec

„Zabiłeś mieczem Chetyę Uriasza” tymi słowami prorok Natan zwraca się Dawida, a w tym miejscu należy dodać z całą siłą, króla Dawida. Przynależą one do szerszego kontekstu, który stanowią dialog króla z prorokiem oraz wydarzenia, która poprzedzające rozmowę obu, a przedstawione są przez autora natchnionego w 2 Sm 11. Dawid w toku kampanii wojennej prowadzonej przez swoje wojska pozostaje w Jerozolimie. Wchodzi w relację z kobietą, Batszebą, która jest żoną jednego z dowódców będących na polu walki. W wyniku tej relacji zostaje poczęte dziecko. Dawid dla ratowania sytuacji przywołuje na dwór Uriasza, męża kobiety, a kiedy ten, zachowując obowiązujące zwyczaje wojenne, nie zbliża się do swojej żony w czasie pobytu w Jerozolimie, podejmuje decyzję odsyłania go do obozu z listem polecającym. W liście napisanym do dowódcy swoich wojsk nakazuje zgładzić w sposób podstępny Uriasza, przez upozorowanie walki, w której zostanie pozostawiony sobie wobec przeważających sił wroga. Po upływie stosownego czasu żaloby Batszeba zostaje przyprowadzona do palacu Dawida, aby stać się jego żoną. Historia jednak nie kończy się w tym miejscu. Interwencja proroka Natana demaskuje Dawida jako „zleceniodawcę” wyroku śmierci na Uriaszu.

Przedmiotem tego artykułu jest refleksja nad relacją między złem a władzą w świetle tekstów prorockich. Związek ten widać na przykładzie zdania: „Zabiłeś mieczem Chetytę Uriasza ... Zamordowałeś go mieczem Ammonitów” (2 Sm 12,9)¹. Interwencja proroka nie tylko wskazuje na Dawida jako „siłę sprawczą” ale także ujawnia, że jest to możliwe dzięki władzy, którą posiada. Czyn Dawida byłby niemożliwy bez posiadania władzy, ale ta sama władza umożliwia ukrycie zła pod pozorami dobra. I tylko ktoś posiadający „prorocki” ogląd rzeczywistości, tak jak Natan, może taką sytuację zdemaskować. Bliższa prezentacja tego zjawiska zostanie podjęta na przykładzie jednego z najstarszych tekstów prorockich Am 2,6-16².

ZŁO WŚRÓD NARODÓW I ZŁO W IZRAELU: AM 2,6-16 STUDIUM LITERACKIE

Fragment Am 2,6-16 stanowi jednostkę literacką, na co wskazują formuły: „tak mówi Pan” (w. 6) oraz „wyrocznia Pana” (w. 16). Jednocześnie te same formuły determinują aspekt formalny tekstu, dzięki nim jednostka jest określana, jako wyrocznia, przepowiednia lub prorocstwo³. Przywołanie

¹ Zaproponowane tłumaczenie wyrażenia przyimkowego בְּחֶרֶב jest próbą bardziej dosadnego wyrażenia idei instrumentalności.

² Większość tez, które następują, znajduje się w artykule C. Koziec „Zdemaskować zło: charyzmat prorocki w Izraelu” rozwijającym problematykę aktywności prorockiej jako demaskowania zła w życiu społecznym. Artykuł został wygłoszony podczas konferencji *Funkcja charyzmy w życiu religijnym, politycznym i kulturowym* w Instytucie Socjologii Uniwersytetu w Białymstoku w dniu 8.12.2007. Ukaże się w materiałach konferencji *Charyzma: jej funkcja w życiu religijnym, politycznym i społecznym* pod redakcją J. Sieradzana.

³ Więcej na temat tego charakterystycznego dla profetyzmu nośnika przesłania Bożego zobacz u J.L. Sicre, *Profetismo in Israele*, Roma 1995, s. 160-166, a także jedną z introdukcji w języku polskim np. T. Brzegowy, J. Frankowski, M. Gołębiowski, *Wielki świat starotestamentalnych proroków*, t. I: *Od początków profetyzmu do niewoli babilońskiej*, Warszawa 2001, s. 36-40.

imienia Izrael w wersecie szóstym determinuje odbiorcę. Stąd wielu komentatorów i tłumaczy nadaje fragmentowi tytuł „wyrocznia przeciw Izraelowi”: *Tak mówi Pan: Z powodu trzech występków Izraela i z powodu czterech nie odwrócę tego wyroku, gdyż sprzedają za srebro sprawiedliwego, a ubogiego za parę sandałów; w prochu ziemi depcą głowy biednych i ubogich kierują na bezdroża; ojciec i syn chodzą do tej samej dziewczyny, aby znieważać święte imię moje. Na płaszczach zastawnych wylegują się przy każdym oltarzu i wino wymuszone grzywną piją w domu swego Boga. Ja to przed nimi zgładziłem Amorytów, którzy byli wysocy jak cedry, a mocni byli jak dęby. I zniszczyłem owoc ich z góry, a z dołu korzenie. I Ja to wyprowadziłem was z Egiptu, wiodłem przez pustynię przez lat czterdzieści, byście posiadli ziemię Amorytów. Wzbudzałem spomiędzy waszych synów proroków, a spomiędzy waszych młodzieńców – nazirejczyków. Czyż nie było tak, synowie Izraela? – wyrocznia Pana. A wy dawaliście pić nazirejczykom wino i prorokom rozkazywaliście: «Nie prorokujcie!» Oto Ja zmiążdżę was tak, jak miążdży wozowy walec napelniony snopami. Szybkobiegacz nie będzie miał gdzie uciec, mocarz nie okaże swej siły, a bohater nie ocali życia; łucznik się nie ostoi, szybkonogi nie umknie i jeździec na koniu nie ocali życia; nawet najmężniejszy sercem pomiędzy bohaterami będzie w tym dniu nagi uciekał – wyrocznia Pana.*

Proroctwo przeciw Izraelowi zamyka serię wyroczni skierowanych przeciwko narodom ościennym. Są to w kolejności wyrocznie przeciw: Damaszkowi (Am 1,3-5), Gazie (1,6-8), Tyrowi (1,9-10), Edomowi (1,11-12), Ammonitom (1,13-15), Moabitom (2,1-3) i Judzie (2,4-5). Zapowiadają one dzień sądu Bożego nad poszczególnymi narodami. Serię siedmiu wyroczni charakteryzują złożość i powtórzenia słownictwa. Każdą wprowadza formuła: *Tak mówi Pan* (Am 1,3a.6a.9a.11a.13a.; 2,1a.4a.6a), która przedłuża się w kolejną zawierającą nazwę społeczności będącej adresatem wyroczni: *Z powodu trzech występków... i z powodu czterech nie odwrócę tego wyroku, gdyż...* (1,3b.6b.9b.11b.13b; 2,1b.4b.6b). Przy ich pomocy

prorok stwierdza winę poszczególnych narodów, przywódców czy mieszkańców miast, ale nade wszystko podkreśla niezmiennie postanowienie Boga o karze⁴. Zaraz po niej następuje uzasadnienie poprzez wyliczenie przestępstw, np. dla uzasadnienia wyroku na Damaszek wylicza się następujące: *gdyż zmlócili saniami żelaznymi Gilead (1,3b), – na Gazę – gdyż uprowadzili doszczętnie ludność, by wydać ją Edomowi (1,6b)*. Ostatnim elementem jest ogłoszenie kary dla poszczególnych narodów: np. dla Damaszku: *ześlę więc ogień na dom Chazaela, by strawił pałace Ben-Hadada. Rozbiję zawory Damaszku i wytepię mieszkańca z doliny Awen i dzierżącego berło z Bet-Eden, a naród Aramu uprowadzony zostanie do Kir (1,4-5)*; dla Gazy: *ześlę więc ogień na mury Gazy, i strawi on jej pałace. Wytepię mieszkańca z Aszdodu i dzierżącego berło z Aszkelonu. Zwrócę rękę przeciw Ekronowi i zginie reszta Filistynów (1,7-8)*.

Proroctwo przeciw Izraelowi zawiera dokładnie te same elementy. Są w nim zachowane zasadnicze elementy obecne we wcześniejszych wyroczniach, formuła wstępna wraz ze stwierdzeniem winy w w. 2,6a⁵, opis występków w wersetach 6b-12 oraz sankcja, która zostaje ogłoszona w wersetach 13-16. Zestawienie go np. z drugim proroctwem jest wymowne:

⁴ Por. R. de Menezes, *Księga Amosa*, w: W.R. Farmer, *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego*, Warszawa 2001, s. 1016.

⁵ Trafnie wartość leksykalną tych formuł wyraził P.J. King.: „Tutti gli oracoli contro le nazioni incominciano con la stessa formula, che vuol esprimere non tanto un numero definito quanto un numero eccessivo” (Każdą z wyroczni przeciw narodom otwiera stała formuła, która nie wyraża jednak określonej liczby, lecz nadmiar); *Amos*, § 14:6, s. 318.

	Przeciw Gazie Am 1,6-8	Przeciw Izraelowi Am 2,6-16
formuła wstępna	Tak mówi Pan	Tak mówi Pan
stwierdzenie winy	z powodu trzech występków Gazy i z powodu czterech nie odwrócę tego wyroku	z powodu trzech występków Izraela i z powodu czterech nie odwrócę tego wyroku
lista występków	gdyż wprowadzili doszczętnie ludność, by wydać ją Edomowi	gdyż sprzedają za srebro sprawiedliwego, a ubogiego za parę sandałów; w prochu ziemi depcą głowy biednych i ubogich kierują na bezdroża; ojciec i syn chodzą do tej samej dziewczyny, aby znieważać święte imię moje. Na płaszczach zastawnych wylegują się przy każdym ołtarzu i wino wymuszone grzywną piją w domu swego Boga.

		<p>Ja to przed nimi zglądziłem Amorytów, którzy byli wysocy jak cedry, a mocni byli jak dęby. I zniszczyłem owoc ich z góry, a z dołu korzenie. I Ja to wyprowadziłem was z Egiptu, wiodłem przez pustynię przez lat czterdzieści, byście posiadli ziemię Amorytów. Wzbudzałem spomiędzy waszych synów proroków, a spomiędzy waszych młodzieńców – nazirejczyków. Czyż nie było tak, synowie Izraela? – wyrocznia Pana. A wy dawaliście pić nazirejczykom wino i prorokom rozkazywaliście: «Nie prorokujcie!»</p>
--	--	---

ogłoszenie sankcji	Ześlę więc ogień na mury Gazy, i strawi on jej pałace. Wytępię mieszkańca z Aszdodu i dzierżącego berło z Aszkelonu. Zwrócę rękę przeciw Ekronowi i zginie reszta Filistynów	Oto Ja zmiążdżę was tak, jak miążdży wozowy walec napel-niony snopami. Szybkobiegacz nie będzie miał gdzie uciec, mo-carz nie okaże swej siły, a bohater nie ocali życia; lucznik się nie ostoi, szybkonogi nie umknie i jeź-dziec na koniu nie ocali życia; nawet najmęż-niejszy sercem pomiędzy boha-terami będzie w tym dniu nagi uciekał
formuła kończą-ca	rzekł Pan Bóg	wyrocznia Pana

W powyższym zestawieniu uwidacznia się wspomniana cecha: proroctwo przeciw Izraelowi jest znacznie obszerniejsze od tego skierowanego do Gazy, a także w stosunku do pozostałych proroctw. Interpretując ten fakt, należy wziąć pod uwagę także jego ostatnią pozycję w serii wyroczni. Wydaje się, że w ten sposób zostaje podkreślone jego znaczenie dla całości. Ku niemu zmięrzają pozostałe proroctwa, pełniąc funkcję przygotowawczą wobec ostatniego.

Podobieństwom formalnym między siedmioma a ostatnią wyrocznią należy przypisać pewne znaczenie przekraczające racje historyczne i geograficzne⁶. Wyrocznia przeciw Izraelowi umieszczona w serii innych mówi o tym, że jest on narodem jak każdy inny. Nie jest wolny od sądu Bożego, którego zapowiedź daje prorok, a na co wskazują formuła wstępna i zapowiedź wyroków. Natomiast lista występków, choć różniąca się pod względem leksykalnym od wcześniejszych, wskazuje na zasadnicze podobieństwo w skłonności do czynienia nieprawości. W połączeniu z sankcją podkreśla fakt, że nieprawość osiągnęła pełnię. Zasadnicza różnica leży w tym, że narody sąsiednie popełniają nieprawość wobec obcych, podczas gdy w Izraelu nieprawość jest praktykowana wewnątrz społeczności⁷. Stąd też sankcja ogłoszona przeciw Izraelowi różni się pod względem leksykalnym od innych wyroków. Wszystkie jednak łączy zapowiedź ostatecznego końca np. przeciw Tyrowi: *Zeszę więc ogień na mury Tyru i strawi jego pałace* (1,10), albo przeciwko Ammonitom: *Rozpalę więc ogień na murach Rabba i strawi jego*

⁶ Racje geograficzne podkreślają sąsiedztwo Izraela z Aramejczykami, Filistynami, Fenicjanami, Edomitami, Ammonitami, Moabitami i Judejczykami. Nie było to sąsiedztwo spokojne i beztróskie, na co wskazują wyliczane przestępstwa tych narodów jak np. w wyroczni przeciw Damaszkowi w. 3: *gdyż zmlócili saniami żelaznymi Gilead* (używając obrazu sani młocarskich dla opisu skutków działań militarnych Aramejczyków przeciw Izraelowi, prorok odwołuje się do słownictwa właściwego dla roczników asyryjskich Tiglat-Pilesera III i opisanych w nich działań militarnych Asyryjczyków; por. J.H. Walton, V.H. Matthews, M.W. Chavalas, *Komentarz historyczno-kulturowy do Biblii hebrajskiej*, Warszawa 2000, s. 877). Należy jednak zauważyć, że wspomniane występy narodów sąsiednich nie dokonały się w jednym czasie. Prorok nie nawiązuje więc do jednego momentu historycznego, lecz w odwołuje się do szerszego doświadczenia sąsiedztwa. Należy brać to pod uwagę, ważąc znaczenie racji historycznych dla zrozumienia Am 1–2. Por. P.J. King, *Amos*, § 14:6, w: R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy (red.), *Grande commentario biblico*, Queriniana: Brescia 1973, s. 318 a także, P. Bovati, R. Meynet, *Il Libro di profeta Amos*, Roma 1995, s. 70.

⁷ Por. Bovati, Meynet, *Amos*, s. 106.

palace podczas wrzawy w dzień bitwy, podczas burzy w dzień wichru. I pójdzie król ich w niewolę, on i książęta jego razem (1,14-15).

Porównanie wyroczni wskazuje, że lista występków Izraela (wersety 6b-12), jest znaczenie rozbudowana w stosunku do opisów przestępstw innych narodów. Po znacznie dłuższym niż u innych narodów wyliczeniu przestępstw Izraela następują wersety 9-12⁸, które nie znajdują odpowiednika w innych wyroczniach. Bóg przemawia w nich w pierwszej osobie: *Ja to przed nimi zgładziłem Amorytów, którzy byli wysocy jak cedry, a mocni byli jak dęby. I zniszczyłem owoc ich z góry, a z dołu korzenie. I Ja to wyprowadziłem was z Egiptu, wiodłem przez pustynię przez lat czterdzieści, byście posiadli ziemię Amorytów. Wzbudzałem spomiędzy waszych synów proroków, a spomiędzy waszych młodzieńców – nazirejczyków. Czyż nie było tak, synowie Izraela? – wyrocznia Pana. A wy dawaliście pić nazirejczykom wino i prorokom rozkazywaliście: «Nie prorokujcie!»*. Dzięki nim nie przechodzi się bezpośrednio od listy występków do ogłoszenia sankcji.

Obok „ja” przemawiającego Boga pojawia się „wy”, za którym kryje się Izrael. Wskazuje to na wyjątkową relację Izraela do Boga. Choć Izrael w występkach jest jak inne narody, to jednak łączy go z Bogiem związek wyjątkowy, którego historię wersety te przypominają. Są one wspomnieniem wydarzeń konstytutywnych dla Izraela. Do nich należy przede wszystkim wyjście z Egiptu: *I Ja to wyprowadziłem was z Egiptu, podróż przez pustynię: wiodłem przez pustynię przez lat czterdzieści* i zajęcie ziemi

⁸ Znaczenie tych wersetów dla Am 1–2 zostało szczegółowo opisane we wspomnianym wcześniej artykule „Zdemaskować zło: charyzmat prorocki w Izraelu” (zobacz przypis 3). Zaproponowano w nim odczytanie tekstu jako sporu między dwiema stronami tj. rīb. W wyniku takiego zrozumienia pierwsze siedem prorocत्व Am 1–2,5 stanowiłoby pierwszy etap tej procedury wezwania do słuchania (por. P. Bovati, Meynet, *Amos*, s. 71) a wersety 2,9-12 stanowiłyby tzw. oskarżenie, a precyzyjniej uzasadnienie interwencji Bożej (na temat Bovati, Meynet, *Amos*, s. 101n.; Sicre, *Profetismo*, s. 166).

obiecanej: *byście posiadli ziemię Amorytów*. Dzięki nim wyjaśnia się przyczyna Bożej interwencji. Bóg występuje przeciw Izraelowi, bo ten jest jego ludem. Między nim a narodem została zadzierżgnięta wyjątkowa więź. Podkreślając wyjątkową relacją Boga do ludu wybranego, mającą zakorzenienie w historii, uzasadnia obecną interwencję proroka. Słowa wspominające wydarzenia z przeszłości Izraela, obok zadania przypomnienia tych faktów, pełnią funkcję uzasadnienia: dlaczego „dziś” Bóg interweniuje przez proroka⁹. W obecnej sytuacji jednak to doświadczenie przeszłości nie prowadzi do amnestii, lecz do ogłoszenia surowszej kary, która zostaje zadeklarowana w wersetach 13-16. Wyzwolenie z Egiptu, wędrówka przez pustynię, wejście do ziemi obietnicy, symbole więzi narodu z Bogiem, znaki jego wyboru, stają się punktem wyjścia do ogłoszenia jego zagłady. Jest to radykalna i wstrząsająca przemiana¹⁰.

Werset 13 otwierający tę część wyroczni ma pewne punktu kontaktu z deklaracjami kary przeciw sąsiednim narodom, we wszystkich są one poczynione w pierwszej osobie liczby pojedynczej. Pod względem morfologicznym użyte w w.13 czasowniki różnią się jednak od tych w poprzedzających wyroczniach¹¹. Termin „oto” w połączeniu z emfatycznym „ja” wprowadzającym tę część wyroczni nadają jej uroczysty charakter i odróżniają

⁹ Na uwagę zasługuje w. 12: *Wzbudzałem spomiędzy waszych synów proroków, a spomiędzy waszych młodzieńców – nazirejczyków*. Jego kontekstu należy doszukiwać się w Pwt 18,15-22 i Lb 6,1-21. Instytucja proroka wskazuje na osobę Mojżesza (por. Pwt 18,15) i związane z nim wydarzenie wyjścia z Egiptu. Nazirejczycy poprzez ślub wstrzemięźliwości byli w Izraelu wspomnieniem pobytu na pustyni; por. R. de Vaux, *Le istituzioni dell'Antico Testamento*, Marietti: Genova 1991, s. 450-451.

¹⁰ Por. R. Miggelbrink, *Gniew Boży. Znaczenie pewnej gorszącej tradycji biblijnej*, Kraków 2005, s. 11.

¹¹ Pierwsza osoba liczby pojedynczej w wyroczniach przeciw narodom jest wynikiem użycia właściwych dla niej końcówek, podczas gdy w przypadku wyroczni przeciw Izraelowi pojawia się zaimek osobowy a czasowniki są imiesłowami czynnymi.

od pozostałych. Nie bez znaczenia jest obecność ironii a nawet sarkazm obecny w obrazie wozu ze snopami jako narzędzie kary¹², czego trudno doszukać się w dosadnych opisach nieszczęść, które mają spać na inne narody. Na podkreślenie zasługuje przejście od „ja” i „wy” do trzeciej osoby liczby pojedynczej, która pojawia się w wersecie 14 i występuje do końca fragmentu: *Szybkobiegacz nie będzie miał gdzie uciec, mocarz nie okaże swej siły, a bohater nie ocali życia; lucznik się nie ostoi, szybkonogi nie umknie i jeździec na koniu nie ocali życia; nawet najmężniejszy sercem pomiędzy bohaterami będzie w tym dniu nagi uciekał. Bóg do Izraela już nie zwraca się przy pomocy wcześniejszego „wy”.* Seria siedmiu czasowników w trzeciej osobie liczby pojedynczej rodzaju męskiego nie musi oznaczać obojętności lub dystansu¹³. Należy ją interpretować jako znak radykalnej zmiany sytuacji Izraela w relacji z Bogiem.

Lektura całej Księgi prowadzi do stwierdzenia, że ogłoszony wyrok nie jest definitywnym słowem Boga skierowanym do Izraela. W ostatnich wersetach Księgi zostanie on zmieniony: *W tym dniu podniosę szalas Dawidowy, który upada, zamuruję jego szczeliny, ruiny jego podźwignę i jak za dawnych dni go zbuduję, by posiadli resztę Edomu i wszystkie narody, nad którymi wzywano mojego imienia – wyrocznia Pana, który to uczyni. Oto nadejdą dni – wyrocznia Pana – gdy będzie postępował żniwiarz zaraz za oraczem, a depczący winogrona za siejącym ziarno; z gór moszcz spywać będzie kroplami, a wszystkie pagórki będą nim opływać. Uwolnię z niewoli lud mój izraelski – odbuduję miasta zburzone i będą w nich mieszkać; zasadzą winnice i pić będą wino; założą*

¹² Por. L.A. Schökle, *Manuale di poetica ebraica*, Brescia 1989, s. 196.

¹³ Obecność w wersetach 14-16 serii imiesłowów aktywnych rodzaju męskiego liczby pojedynczej obok czasowników w formie osobowej podkreśla przejście od „wy” do „on”. Za jednym i drugim kryje się Izrael, wprawdzie jako odbiorca przymierza, a teraz jako odbiorca kary.

ogrody i będą jeść z nich owoce. Zasadzę ich na ich ziemi, a nigdy nie będą wyrwani z ziemi, którą im dalem – mówi Pan Bóg twój (Am 9,11-15).

Zapowiedziany w Am 2,13-16 wyrok zniszczenia i śmierci zostaje zmieniony w obietnicę pocieszenia i życia¹⁴. Nie oznacza to, że zniszczenie nie nadejdzie, ale Bóg jeszcze raz opowie się w historii Izraela po stronie słabych, tak jak u początku, jego historii stanął po stronie słabego ludu przeciw Amorytom, *którzy byli wysocy jak cedry, a mocni byli jak dęby (Am 2,9)*. Nowa interwencja Boża, a przecież za taką należy uważać słowa oskarżenia z Am 2,6b-8, będzie skierowana ku tym grupom społecznym wewnątrz narodu, które zostały zmarginalizowane i są na różny sposób wykorzystywane.

Zbierając to, co zostało dotychczas przedstawione należy stwierdzić, że Am 2,6-16 zawiera ostatnią i kulminacyjną wyrocznię wśród innych otwierających Księgę. Pod wieloma względami jest ona do nich podobna, co nakazuje widzieć jej przesłanie i znaczenie w łączności z nimi. Wyrocznie przeciw narodom przygotowują prorocstwo przeciw Izraelowi. Podkreślają w ten sposób, że Izrael jest jak inne narody: zło które popełnia spotyka się z potępieniem ze strony Boga. Jak i inne narody dotknie go Boży gniew¹⁵. Należy jednak podkreślić różnicę: zło Izraela jest odmienne. Jego nieprawość nie manifestuje się wobec obcych, ale wewnątrz, pośród narodu. Głębsze zrozumienie tej rzeczywistości wymaga bliższego studium fragmentu prorocstwa, w którym są wyliczone nieprawości Izraela (Am 2,6b-8).

ZŁO JEST POŚRÓD IZRAELA

Poetycka metafora z rozdziału szóstego zwięźle przedstawia problem zła w Izraelu:

¹⁴ Por. P. Bovati, Meynet, *Amos*, s. 435.

¹⁵ Temat gniewu Bożego jest obecny także w innych fragmentach Am; por. Am 7,1-6; 9,1-4.

*Czy konie pędzą po skalach
albo czy tam się orze wolami,
że zamieniacie sprawiedliwość na truciznę,
a owoc prawości – na piołun?*

(Am 6,12)

Na uwagę zasługują słowa mówiące o sprawiedliwości, która przewrotnie staje się nie czymś uzdrawiającym, ale zatruwającym życie człowieka. W ten sposób prorok jednoznacznie wskazuje na perwersję obecną w życiu Izraela¹⁶. Szczegółowy jej opis zawiera katalog występków Izraela, który teraz szczegółowo zostanie zaprezentowany.

Po formule wstępnej (Am 2,6a), która jak w pozostałych wyroczniach mówi o nadmiarze nieprawości następuje wyliczenie wykroczeń: *gdyż sprzedają za srebro sprawiedliwego, a ubogiego za parę sandałów; w prochu ziemi deptają głowy biednych i ubogich kierują na bezdroża; ojciec i syn chodzą do tej samej dziewczyny, aby znieważać święte imię moje. Na płaszczach zastawnych wylegają się przy każdym oltarzu i wino wymuszone grzywną piją w domu swego Boga* (Am 2,6b-8). Oskarżenie obejmuje siedem przestępstw, z których pierwsze dwa tworzą parę na co wskazuje paralelizm synonimiczny (Am 2,6b)¹⁷:

sprzedają ZA SREBRO *sprawiedliwego,*
a ubogiego ZA PARĘ SANDAŁÓW

Dwie kategorie ludzi sprawiedliwi i ubodzy są sprowadzane do roli niewolników, na co wskazuje użyty czasownik „sprzedawać”. Posiada on bogatą dokumentację biblijną, gdyż występuje w niej około 90 razy. Czasami jest używany w kontekście sprzedaży w niewolę osoby najbliższej: brata, żony, tak jest np. w Rdz 37,27; Wj 21,8; Pwt 21,14. W Księdze Amosa przyczyną sprzedaży w niewolę są zaciągnięte, a niezwrócone pożyczki. Te ostatnie są bardzo pożyteczną instytucją społeczną, mającą na celu

¹⁶ Por. R. Miggelbrink, *Gniew Boży*, s. 12.

¹⁷ Por. P. Bovati, Meynet, *Amos*, s. 83.

zapobieganie ubożeniu się członków społeczności (np. Kpl 25,35-38; Pwt 15,7-11)¹⁸. Są one udzielane osobom bliskim, związanym więzami krwi. Prawo chroniło tę instytucję społeczną przed nadużyciem, jakim było niezwracanie zaciągniętych zobowiązań. W tym tekście prorok wskazuje na dysproporcję między srebrem i sandałami a aktem wtrącenia w niewolę. Nierówność jest rażąca. Nieproporcjonalność można zrozumieć tylko w jednym wypadku, kiedy chodzi o sprzedaż Izraelity w niewolę definitywną, co jest możliwe tylko w wypadku sprzedaży obcokrajowcowi. Takie sytuacje musiały zachodzić w Izraelu skoro Biblia wspomina o nich parokrotnie (np. Ez 27,13; Jl 4,6; Ne 5,8). Prawo jest aplikowane bez umiaru¹⁹.

Pewien związek leksykalny występuje między kolejnymi dwoma oskarżeniami (Am 2,7a):

*w prochu ziemi deptą głowę **biednych**
ubogich kierują na bezdroża*

Wskazują na to synonimy: „biedni” i „ubodzy”. Na pierwszy rzut oka trudno jest wskazać inne elementy łączące oba człony²⁰. Wydaje się, że pierwszy człon może być odczytany w kontekście innego tekstu biblijnego Mt 18,25-27. Wówczas odnosiłby się do przemocy w stosunku do osób, które w geście prośby o litość posypują sobie głowę popiołem i dokonują aktu prostracji: *Ponieważ nie miał z czego ich oddać, pan kazał sprzedać go razem z żoną, dziećmi i całym jego mieniem, aby tak dług odzyskać. Wtedy sługa upadł przed nim i prosił go: „Panie, miej cierpliwość nade mną, a wszystko ci oddam”. Pan ulitował się nad tym sługą, uwolnił go i dług mu darował.* Prośba ubogiego, w przeciwieństwie do tego, co przekazują Ewangelia, jest ignorowana, a on sam doświadcza ucisku.

¹⁸ Instytucję pożyczki i różne sposoby jej realizacji w Izraelu wyczerpująco opisuje w swoim ciągle aktualnym dziele poświęconym srodowisku biblijnemu R. de Vaux, *Le istituzioni dell'Antico Testamento*, 177-178.

¹⁹ Por. P. Bovati, R. Meynet, *Amos*, s. 83-84.

²⁰ Z pewnością terminy „ziemia” i „bezdroża” (a raczej tłumacząc dosłownie „droga”) należą do tego samego pola semantycznego.

Z kolejny drugi człon tylko z pozoru odnosi się do sytuacji rozgrywającej się w drodze. W rzeczywistości wyrażenie *kierować na bezdroża* jest typowe dla biblijnego języka formuł sądowych i oznacza *wypaczyć proces sądowy, wydać niesprawiedliwy wyrok*²¹. Niesprawiedliwość, jak i w członie poprzedzającym, dotyczy osobę, której życie nie jest zabezpieczone od strony materialnej. Z trudnością jest jej oddawana sprawiedliwość w sądzie.

Biorąc pod uwagę możliwość łączności sytuacji opisanej w pierwszym członie z ustanawianiem sprawiedliwości, na co mogą wskazywać dalsze wersety przytoczonego już tekstu Mt: *I uniesiony gniewem pan jego kazał wydać go katom, dopóki mu całego długu nie odda* (18,34) wydaje się, że właśnie ta tematyka łączy oba wersety. Szczególnym aspektem jest jednak stanowienie sprawiedliwości, a właściwie jej brak w stosunku do najuboższych warstw społecznych.

Interpretacja kolejnego oskarżenia, piątego na liście, napotyka wiele trudności:

ojciec i syn chodzą do tej samej dziewczyny.

W historii egzegezy zaproponowano wiele różnych możliwości jego rozumienia. Terminy *ojciec, syn, dziewczyna*²² wskazują na rodzinę jako kontekst opisywanego przypadku. Jest w niej obecna niewolnica hebrajska (Wj 21,7)²³. Sytuacja jej jest inna od hebrajskich niewol-

²¹ Por. P. Bovati, R. Meynet, *Amos*, s. 85 wraz z przypisem.

²² Użyty termin *na'arah* oznacza kobietę niezamężną i służącą: np. Wj 2,5; Pwt 22,15.16.19; por. P. Briks, *Słownik*, s. 231. Jednak znaczenie *prostyutka* przypisane terminowi przez autora (por. także to samo hasło w słowniku Fr. Zorella, *Lexicon hebraicum et aramaicum Veteris Testamenti*, Roma 1956, s. 523) nie jest potwierdzone przez innych autorów; np. F. Scerbo, *Dizionario ebraico e caldaico del Vecchio Testamento*, Fiorentina: Firenze 1912, s. 218; wątpliwości co do tego znaczenia terminu ma także H.F. Fuhs, *na'arah* w: G.J. Botterweck, H. Ringgren, H-J. Fabry, *Theological Dictionary of the Old Testament*, IX, Grand Rapids Michigan 1998, s. 484.

²³ Por. R. de Vaux, *Le istituzioni dell'Antico Testamento*, s. 93-94, na których autor szerzej omawia sytuację kobiety niewolnicy.

ników, którzy odzyskiwali wolność w roku szabatowym (por. Wj 21,2-11). W przypadku relacji seksualnej między nią a właścicielem (ojcem rodziny), Prawo nakazywało traktować ją jak żonę. Jeżeli miała stać się żoną syna właściciela powinna być traktowana na równi z córką (Wj 21,9). Słowo proroka wskazuje na lekceważenie tej normy.

Inna interpretacja za punkt wyjścia przyjmuje zwrot *chodź do*. Zwraca się przy tym uwagę, że często jest używany w kontekście pielgrzymowania²⁴. W tym wypadku wyrażenie może odnosić się do prostytucji sakralnej, na co może wskazywać druga część zdania: *aby znieważać święte imię moje*.

Należy jednak zaznaczyć, że w wyniku użycia terminów bardzo ogólnych, nie ma możliwości jednoznacznego wskazania sensu zdania. Kontekst poprzedzających wersetów, w którym pojawiają się różne terminy wskazujące na ubogich uprzywilejowuje pierwszą z możliwości.

Szoste na liście oskarżenia łączy w sobie dwie instytucje Izraela świątynię²⁵ i zastaw²⁶:

na płaszczach zastawnych wylegają się przy każdym oltarzu

Zastaw jest wraz z pożyczką ważną instytucją społeczną umożliwiającą godne życie ubogim. Jest on dla udzielającego pożyczki gwarantem restytucji, zabezpieczeniem na wypadek niewypłacalności ze strony zaciągającego. Powagę tej instytucji potwierdza prawo, które regulowało praktykę zastawu w życiu społecznym (Pwt 24,10-13.17). Dla ochrony przed nadużyciami przewidywało ono możliwość utraty wolności ze strony pożyczającego, jeśli by ten

²⁴ Por. P. Bovati, R. Meynet, *Amos*, s. 85, przypis 15.

²⁵ Należy jednak w tym miejscu dodać, że termin oltarz nie odnosi się do kultu sprawowanego w świątyni jerozolimskiej. Dlatego słuszne wydaje się tutaj rozumienie pojęcia świątyni w sensie szerszym jako miejsca kultu.

²⁶ Na temat różnego rodzaju zastawów zobacz R. de Vaux, *Le istituzioni dell'Antico Testamento*, 178-179.

nie był w stanie spłacić pożyczki, albo nie miałby niczego do zastawienia (por. Pwt 15,12; Kpl 25,39.47).

Plaszcz zastawny²⁷ należy do szczególnych form tej instytucji (Wj 22,25-26; Pwt 24,13). Nabierał znaczenia przy zawieraniu umowy o pracę. Był przekazywany przed rozpoczęciem pracy, jako gwarancja, że robotnik najemny będzie pracował cały dzień²⁸. Powinien być zwrócony przed zapadnięciem zmroku. W Izraelu ten nakaz nie jest przestrzegany na co wskazuje prorok, płaszcze nie są zwracane. Stają się wygodnym miejscem celebracji ofiar biesiadnych w świątyni²⁹.

Ostatnie z serii oskarżeń (Am 2,8b) jeszcze raz dotyczy sprawowania kultu:

i wino wymuszone grzywną piją w domu swego Boga

Jest w nim przywołana kolejna ważna instytucja społeczna: grzywna. Jest ona karą nakładaną za różne wykroczenia i przewidywaną przez Prawo (Wj 21,22; Pwt 22,19). Jej celem było naprawienie wyrządzonej szkody pojedynczemu Izraelicie, stąd Prawo nie przewidywało kar pieniężnych wypłacanych państwu lub wspólnocie³⁰. Grzywna trafiała bezpośrednio do pokrzywdzonego w wielkości proporcjonalnej do wyrządzonej szkody, a nawet ją

²⁷ W tym miejscu należy zwrócić uwagę na pewną szczególną charakterystykę gramatyczną wyrażenia „plaszcz zastawny”, które jest apozycją a nie status constructus. Ma to znaczenie kiedy weźmie się pod uwagę, że użyty termin „plaszcz” jest bardzo ogólny i może oznaczać jakikolwiek ubranie, a w innych miejscach mówiących o instytucji zastawu (Wj 22,25-26; Pwt 24,13) używane są inne terminy hebrajskie; por. C. Bender, *Die Sprache des Textilen. Untersuchungen zu Kleidung Und Textilien im Alten Testament*, Stuttgart 2008, s. 84-85.

²⁸ Por. J.H. Walton; V.H. Matthews; M.W. Chavalas, *Komentarz historyczno-kulturowy*, s. 93.

²⁹ Na obecność ironii w tym fragmencie zwracają uwagę J.H. Walton, V.H. Matthews, M.W. Chavalas: „Ironia zawarta w oskarżeniach podnoszonych przez Amosa przeciwko możliwym wynikała z tego, że chęlni się bogactwem okazywanym na świętych ołtarzach i w przybytku poświęconym Bogu”, *Komentarz historyczno-kulturowy*, s. 879.

³⁰ Por. R. de Vaux, *Le istituzioni dell'Antico Testamento*, 167.

przekraczając³¹. Prorok nie występuje przeciw karze grzywny, lecz piętnuje nadużycia. Prawo nie wspomina wina jako produktu obciążonego grzywną. Poprzez wskazanie na wino jako produkt ekskluzywny prorok występuje przeciw dysproporcji. Kara grzywny jest aplikowana w sposób przesadny, pozwalający na nabywanie towarów ekskluzywnych³².

UBOGI, PRAWO, KULT

Sytuacja przedstawiona przez proroka jest trudna do zinterpretowania. Wynika to z nieprecyzyjności prezentowanych kazusów. Ta ogólnikowość nakazuje myśleć, że celem proroka nie jest zreferowanie jednego przypadku, pewnego kazusu, lecz raczej opis pewnego stanu, kondycji sprawiedliwości w Izraelu. Są w nim przywołane istotne instytucje życia społecznego: pożyczka, zastaw, grzywna. Ich celem jest regulowanie relacji wewnątrz społeczności. Mają one przypominać, że Izrael mimo różnic w statusie materialnym jest ludem Pana. Wyrazem tego jest dziejąca się pośród tego ludu sprawiedliwość. Dlatego wszelkie jej zaburzenie jest nie tylko przestępstwem przeciw bliźniemu, lecz wystąpieniem przeciw zamiarowi Boga względem Izraela.

Problem polega na tym, że Prawo dane przez Boga podczas postoju pod górą Synaj jest przestrzegane, ale pod jego pozorem dzieje się niesprawiedliwość. Nakładane kary

³¹ Tak jest w przypadku niesłusznego oskarżenia żony Pwt 22,19. Dopuszczający się tego płaci karę pieniężną rodzicom dziewczyny przekraczającą wielkość sum przekazanej w momencie ożenku z nią. Por. także inne przypadki stosowania grzywny w kontekście szkód wyrządzonych właścicielom zwierząt i zasiewów Wj 22,5.37.

³² Por. E. Zaliszewski, *Księga Amosa. Wstęp – przekład – komentarz*, w: S. Łach (red.) *Księgi proroków mniejszych. Ozeasza – Joela – Amosa – Abdiasza – Jonasza – Micheasza. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, Poznań 1968, s. 198.

mają pozory prawości, w rzeczywistości są jednak nieproporcjonalne i aplikowane bez względu na intencję, jaka towarzyszyła nadaniu tego Prawa. To ostatnie, jako znak przymierza Boga z Izraelem (por. Wj 19–24; Pwt 12–26), miało być stróżem braterstwa i świętości wspólnoty narodu wybranego. Prorok wskazuje, że ten zamysł Boży zostaje wykrzywiony³³, Prawo stało się narzędziem ucisk.

Ta dziejąca się nieprawość ma dwie inne charakterystyki. Oprócz wspomnianego już pewnego pozoru legalności, jest ona „przykryta” aktami kultu. Słownictwo przynależne do pola semantycznego kultu: *pielgrzymować*³⁴, *święte*, *oltarz*, *dom Boga* (Am 2,7-8) nie jest zatem przypadkowe. Podkreśla ono intensywność prowadzonego w Izraelu życia religijnego. Wydaje się, że sprawowany kult jest realizacją Bożej woli, Izrael jest wspólnotą kultyczną, a sprawiedliwość jest pośród niego. Gromadzone są pieniądze („sprzedają za srebro”) i przygotowywane sandały („za parę sandałów”) jako środki niezbędne do odbycia zamierzonej pielgrzymki do „domu swojego Boga”. Stanowią one niezbędny ekwipunek każdego pielgrzyma. Po przygotowaniach następuje wymarsz („w prochu ziemi depcą”). Obrany kierunek („kierują na bezdroża”) to sanktuarium. Po przybyciu na miejsce odbywają się przepisane prawem akty kultu („wylegują się przy każdym oltarzu”, „wino piją w domu swego Boga”)³⁵. Nieprawość w Izraelu znajduje oparcie w kulcie.

Kolejną charakterystyką są osoby doświadczające nieprawości. Dotyka ona grupy społeczne, które mają najslabszą pozycję w państwie: ubogich, niewolnice, robotników najemnych. To ich prawo do szczególnej opieki ze strony współbraci jest pomijane, a oni sami wtrącani

³³ Por. R. Miggelbrink, *Gniew Boży*, s. 13.

³⁴ Czasownik *chodzić* hebr. rdzeń *hlk* występujący w Am 2,7: „ojciec i syn *chodzą* do tej samej dziewczyny, aby znieważać święte imię moje” ze względu na drugą część zdania „znieważać święte imię moje” może mieć właśnie to znaczenie.

³⁵ Szczegółową dokumentację zaproponowanej tu lektury czytelnik znajdzie w komentarzu P. Bovati, R. Meynet, *Amos*, s. 99-101.

w sytuacji niewoli. Instytucje, których zadaniem jest stanie na straży Bożego Prawa, jak sądy i świątynia stają się w rzeczywistości miejscami ucisku. W tej sytuacji głos proroka ogłasza nie tylko zakończenie tej nieprawości, ale nade wszystko zapowiada interwencję Boga na rzecz swojego ludu, którym są ubodzy uciskani w Izraelu.

Prorok nie wskazuje sprawcy. On, a raczej oni, patrząc na liczbę mnogą użytych czasowników, pozostają anonimowi. Ukrywając się pod trzecią osobą liczby mnogiej rodzaju męskiego: „sprzedają”, „depcą”, „kierują”, „chodzą”, „wylegują się” i „piją”, stwarzają wrażenie wszechogarniającej siły drażniącej życie społeczności. Tej anonimowości nie przelamuje fakt, że podmiotem jednego z działań są ojciec i syn. Przy pomocy tych terminów zostaje podkreślona nieprawość, która przekroczyła progi domów. Obok instytucji, jakimi są sądy i kult jest to kolejna przestrzeń życia społecznego zaatakowana nieprawością.

Demoralizacja w Izraelu nie wynika z nadzwyczajnej liczby przestępstw lub ich wyjątkowej klasyfikacji. Jest ona wynikiem obecności zła dziejącego się pod przykryciem legalności i religijności. Taka sytuacja byłaby nie możliwa bez oparcia w konkretnych instytucjach, bez urzędowego wsparcia dla dziejącego się zła. Instytucje społeczne: rodziny, sądy, świątynia mające zabezpieczać prawość, w rzeczywistości w Samarii stały się ostoją zła. Tylko takie powiązanie umożliwia jego przetrwanie. Bez ich „zaplecza” zło byłoby czymś oczywistym. Oparte o instytucje ma możliwość przetrwania. Jego trwanie w życiu społecznym, zakorzenienie w instytucjach, jest niemożliwe bez pomocy ze strony ideologii i norm prawnych lub zwyczajowych „usprawiedliwiających” jego obecność. Taką możliwość daje tylko władza.

J.L. Sicre, komentując drugi rozdział Księgi proroka Amosa dla opisanego problemu, posłużył się pojęciami widzenia „turystycznego” i „prorockiego” i odniósł je do życia w Samarii w VIII wieku przed naszą erą³⁶. Osoba

³⁶ Por. J.L. Sicre, *Profetismo*, Roma 1995, s. 418.

zwiedzająca stolicę Państwa Północnego zachwyciłaby się bogactwem jej mieszkańców, pięknem budowli publicznych i prywatnych. Prorok nie podziela jednak tego oglądu, zamiast świadectw dobrobytu i rozwoju, dostrzeżęga w mieście tylko terror, kłamstwo i podłość. W opisie sytuacji nie jest krytykantem. Jego ogląd rzeczywistości jest dogłębny. Nie banalizuje zła, ma pogłębioną wizję jego obecności w życiu społecznym. Nie zwodzi go ogląd „turystyczny”, ani żadne powierzchowne przedstawienia nieprawości.

Prorok Natan przybywający do króla Dawida nie dał się zwieść ani rytualnym obrzędom sprawowanym przez Batszebę (1 Sm 11,26-27), ani pozornej odległości Dawida od pola walki (1 Sm 11,1)³⁷. Boże światło umożliwiło mu zrozumienie tego faktu, że władza daje moc maskowania zła, stając się przez to jego wsparciem. Bez tego oparcia zło nie ma możliwości przetrwania. „Miecz” Dawida, który dosięgnął Uriasza jest tego szczególnym znakiem. Nie tylko ma moc zabijania, ale także maskowania dokonanego zła. „Miecz” jest symbolem projektu społeczności, w której zło zagnieździło się jej strukturach. Interwencja proroka demaskuje i niweczy możliwość zakorzenienia się zła w instytucji jaką jest władza królewska, a w konsekwencji prowadzi do nawrócenia samego zbrojczy, króla Dawida.

Sommario

L'intervento di profeta Natan, raccontato nel 2 Sam 12, smaschera Davide come committente della morte di Uria.

³⁷ Jak słusznie zauważają A. Campbell i M. O'Brien pozostanie Dawida w pałacu nie musi oznaczać jego bierności, ale może być wyrazem sprawności jego administracji; por. „Pierwsza i Druga Księga Samuela” w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, red. W.R. Farmer, Warszawa 2001, s. 504. Ta druga ewentualność jeszcze mocniej podkreślałaby to, co jest przedmiotem tego artykułu. Sprawna administracja może być narzędziem prowadzącym do rozwoju pewnej społeczności, ale także może się stać sprawną strukturą ukrywania i wzmacniania zła.

Il male commesso è stato possibile grazie al potere reale del re di Israele. La situazione è una tra le molte raccontate dalla Bibbia: il male trova spesso appoggio nel potere. Nell'articolo viene offerta una analisi dettagliata del testo di Am 2,6-8 sotto questo aspetto. Il male che perverte la vita di Israele trova l'appoggio nelle istituzioni che sono state convocate per proteggere la santità della vita del popolo di Dio. Nella visione profetica della vita di società di cui testimonia offre Am 2,6-8 il male non è qualcosa banale o accidentale. E' un vero progetto portato avanti grazie all'esistenza delle vere strutture che ne danno appoggio.

Ks. Cezary Korzec
ul. Pawła VI nr 2
71-459 Szczecin
e-mail: korzec_ce@tlen.pl

Ks. DR CEZARY KORZEC, ur. 1968; licencjat nauki biblijnych Papieski Instytut Biblijny w Rzymie, doktorat teologii UAM w Poznaniu. Obecnie adiunkt w Katedrze Egzegezy i Teologii Biblijnej Nowego Testamentu Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego. W druku znajduje się monografia „Gabrielu wyjaśnij temu to widzenie... ” Dn 8,16. *Wizja i jej wyjaśnienie: studium kompozycji Dn 8.*